

Алишер ОЧИЛОВ,

Бухоро давлат университети ўқитувчиси

E-Mail: Galaktikos2191@mail.ru

THE ROLE AND THE SIGNIFICANCE OF V.A. SHISHKIN'S RESEARCHES ON THE STUDY OF ARCHEOLOGY OF THE BOKHARA OASIS

Abstract

This article analyzed the vital activity of Vasily Afanasyevich Shishkin, archaeological research in the Bukhara region and their results among researchers of the Bukhara oasis. When we look at lifestyle, Shishkin can be recognized as a young man who is always ready to help with his advice and who always shares his rich research experience with a kind, friendly and sincere person. V.A. Shishkin is an archeologist and a true explorer of Central Asia. Given the findings of Shakespeare in the Bukhara Valley, he studied mostly ancient and first medieval archaeological sites. For example, archaeological studies on the Kampirak wall, analyzed in the article, the archaeological monuments of the Mogoki Attor mosque, western Bukhara and various years in the Varakhsh monument, refer to this period. V.A. Shishkin's researches in the Bukhara oasis gave remarkable results. It is noteworthy that there were a lot of silver coins in Mag'aki Attar mosque, about 1,300 coins and a lot of ceramics, but the results of the research in Varakhsh revealed real discoveries between the finds of fine art, jewelry and the Bukhara Palace.

Key words: archeology, Bukhara oasis, archaeological research, V.A. Shishkin, ceramics, coins.

БУХОРО ВОҲАСИ АРХЕОЛГИЯСИНИ ЎРГАНИШДА В.А.ШИШКИН ТАДҚИҚОТЛАРИНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

Аннотация

Ушбу мақолада Бухоро воҳаси тадқиқотчилари орасида Василий Афанасевич Шишкиннинг ҳаёт фаолияти, Бухоро воҳасидаги археологик тадқиқотлари ва уларнинг натижалари таҳлил қилинди. В.А.Шишкин ҳаёт йўлига назар ташласак, унинг сиймосида доимо маслаҳат ва тавсиялари билан ёрдам беришга тайёр, илмий-тадқиқот ишлардаги бой тажрибасини ҳар доим барча билан баҳам қўрадиган, меҳрибон ва самимий инсон бўлган ёшлар мураббийи сифатида эътироф этишимиз мумкин. Археолог сифатида эса В.А.Шишкин Ўрта Осиёнинг ҳақиқий тадқиқотчисидир. В.А.Шишкиннинг Бухоро воҳасидаги тадқиқотларига қарайдиган бўлсак, у асосан, антик ва илк ўрта асрлардаги археологик ёдгорликларини тадқиқ қилган. Масалан, мақолада таҳлил қилинган Кампирак деворида, Могоки Аттот масжидида, Бухоронинг ғарбий ҳудудларида жойлашган археологик ёдгорликларида ва турли йилларда Варахша ёдгорлигида олиб борган археологик тадқиқотлари ҳам айнан шу давр билан боғлиқдир. В.А.Шишкиннинг Бухоро воҳасидаги тадқиқотлари улкан натижаларни берди. Масалан, Магоқи Аттот масжидидан қўлаб қумуш танга, 1300 га яқин мис тангалар ва қўлаб сопол буюмларининг топилиши диққатга сазовордир, лекин Варахшадаги тадқиқот натижаларида топилган тасвирий санъат намуналари, зеб-зийнат буюмлари ва бухорхудотларнинг саройи топилмалар орасидаги ҳақиқий кашфиётлар эди.

Калит сўзлари: археология, Бухоро воҳаси, археологик тадқиқотлар, В.А.Шишкин, сопол буюмлари, тангалар.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ИССЛЕДОВАНИЙ В.А.ШИШКИНА В ИССЛЕДОВАНИИ АРХЕОЛОГИИ БОХАРСКОГО ОАЗИСА

Аннотация

В данной статье были проанализированы жизнедеятельность Василия Афанасьевича Шишкина, археологические исследования в Бухарской области и их результаты среди исследователей Бухарского оазиса. Когда мы смотрим на образ жизни, Шишкина можно узнать как молодого человека, который всегда готов помочь своим советом и который всегда делится своим богатым опытом исследовательской работы с добрым, дружелюбным и искренним человеком. В.А. Шишкин - археолог и настоящий исследователь Центральной Азии. Учитывая находки Шекспира в Бухарской долине, он изучал в основном древние и первые средневековые археологические памятники. Например, археологические исследования на стене Кампирак, проанализированные в статье, археологические памятники мечети Могоки Аттот, западная Бухара и различные годы в памятнике Варахша, относятся к этому периоду. Исследования В.А.Шишкина в Бухарском оазисе дали замечательные результаты. Примечательно, что в мечети Маг'Аки Аттот было много серебряных монет, около 1300 монет и много керамики, но в результатах исследования

в Варахше были обнаружены настоящие открытия между находками изобразительного искусства, ювелирных украшений и Бухарского дворца.

Ключевые слова: археология, Бухарский оазис, археологические исследования, В.А.Шишкин, керамика, монеты.

КИРИШ. Бухоронинг архитектура обидаларини кузатаётган ҳар бир инсон “Бухоро – эзгулик шаҳри” деган сўзнинг исботини кузатади. Бухоро нафақат ўзининг архитектура обидалари билан, балки минглаб археологик ёдгорликлари билан ҳам машҳурдир. Шунинг учун ҳам, бу ерда археологик тадқиқотлар ўташ ҳар бир тадқиқотчи учун ҳам қизиқарли, ҳам самарали бўлган.

Бой маданий меросга эга Бухоро воҳаси XIX аср охири XX асрнинг бошларидан кўплаб археологларда қизиқиш уйғотди ва тадқиқотларга жалб этди. Дастлаб Туркистон археологик хаваскорлари тўғараги томонидан Пайкент ёдгорлигида археологик изланишлар олиб борилди, унинг тарихи чизилди ва аниқланди[1]. 1903 йилда Пайкент ёдгорлигининг харобаларига америкалик археолог Р.Пампелли ҳам келганлиги тўғрисидаги маълумотлар бор[2]. Деярли шу даврларда Пайкент харобаларида Л.А.Зимин ҳам археологик қазишма ишларини олиб боради ва бу шаҳарнинг харобасида бир нечта хоналардан иборат уйларни очади[3]. Бу тадқиқотлар ўша даврда Бухоро воҳасидаги археологик ишларнинг ривожлана бошланаётганидан далолат беради.

АСОСИЙ ҚИСМ. Бухоро воҳасида кенг қўламдаги археологик экспедициялар 1930 йилларидан бошланади. Бунда дастлаб А.Ю.Якубовский раҳбарлигидаги тадқиқотлар, [4] ундан сўнг эса В.А.Шишкин бошчилигидаги археологик тадқиқотлар диққатга сазовор. Шунинг учун ҳам, мақолада В.А.Шишкин тадқиқотларини ўрганиш асосий мақсад қилиб олинди.

Умуман олганда, археолог бўлишни режалаштирмаган Василий Шишкин ҳаётига назар ташласак, у 1889 йилда Виатка яқинидаги Спасо-Талиское қишлоғида тугилган. Дастлаб мактабда, мактаб тугагач, Виатка коллежида таҳсил олади. Сўнгра Сиумсин Олий коллежига чизмачилик ўқитувчиси бўлиб ишга киришга қарор қилади. Бироқ 1915 йилнинг сентябрида армияга чақирилади ва жанубий-гарбий фронтда жанг қила бошлайди. 1918 йилда Шишкин ўзининг хотиржамлигини таъминлаш учун осойишта уйига қайтади, лекин кўп вақт ўтмай, у яна қайта армияга чақирилади. Кейинчалик Шишкин Туркистонга юборилади. Уни бой маданий мерос, архитектура ёдгорликларига эга бўлган Ўрта Осиё жуда ҳам қизиқтириб қўяди. 1926 йилда Тошкент университетининг шарқий факултетини тугатади. 1928 йилда Шишкин Бухорога келиб, Маданий меросни сақлаш бўйича қўмига ишга қиради. Маҳаллий тилларни яхши биладиган Шишкин кескинлашган вазиятга, чегараланган ресурсларга қарамай, Бухоро маданий меросини сақлаб қолишга ва уни асраб авайлашга ҳаракат қилади. Бухорода омон қолган архитекторлар, ганчкорлар, рассомлар, безакчи ва бошқа санъат усталари билан яқиндан ҳамкорликда

ишлайди. Айни шу ҳамкорликлар Шишкиннинг археолог бўлишига замин яратган десак, муболаға бўлмайди.

В.А.Шишкин Бухородаги илк тадқиқотларини 1934-1935 йиллар давомида Кампирак деворини археологик тадқиқ қилишдан бошлайди. Бунда у бутун Бухоро воҳасининг атрофини айланиб чиқишга ҳаракат қилди. Воҳанинг жанубий ва шарқий қисмидаги девор қолдиқларини илмий ўрганади. Йўл-йўлакай Оқсоч, Хожа Ажуванди, Қуйитепа каби ёдгорликларни ҳам кўздан кечиради. Қуйи мазор қабристони ҳам аниқланиб, кўздан кечирилди. Воҳанинг Шимолий ва гарбидаги Вардонзе, Зандана, Варахша сингари девор яқинида юзага келган ёдгорликлар аниқланди[5]. Бу тадқиқотлар Бухоро воҳаси тарихи бўйича жуда кўплаб маълумотларни берса-да, лекин тадқиқотларнинг барчаси Бухоронинг шаҳар атрофларидаги тадқиқотлар эди[6].

Бухоронинг шаҳар қисмидаги илк археологик тадқиқотлар ҳам В.А.Шишкин номи билан боғлиқ. У 1934 йилда Узкомстарис ташкилоти билан ҳамкорликда Бухоро шаҳридаги археологик тадқиқотини Могоки Аттори масжидидан бошлаган[7].

Масжидидаги археологик қазишма ишлари масжиднинг жанубий порталидаги маданий қатламларни тартибга солишдан бошланди. Бундан асосий мақсад маданий қатламларни белгилаб олиш, сўнгра эса масжидни тадқиқ қилишдан иборат эди[8].

Мағоки Аттор масжидидаги илк археологик тадқиқот 3та ҳудудда амалга оширилди. Булар:

1. *Жанубий порталдаги қазишма ишлар.*
2. *Арк ва шарқий порталдаги қазишма ишлари.*
3. *Бинонинг шимолий қисмидаги қазишмалар.*

Бу тадқиқот жуда кўплаб натижаларга эришди. Шу жумладан, кўплаб сопол буюлари топилган бўлиб, уларга қора, оқ, яшил рангларда расмлар солингани, нақшлар ва безаклар билан ишлов берилганлиги аниқланди. Сопол буюмларининг кўпчилиги XV асрга оид бўлиб, бундан ташқари XIII–XIV асрларга тегишли идиш буюмлар ва жиҳозлар ҳам топилган.

Қазишма ишлари мобайнида кўплаб тангалар ҳам топиб ўрганилди. 2,5 м чуқурликдаги қазишманинг шарқий қисмида танга хазинаси, яъни унча қатта бўлмаган кўзада 2 та қумуш ва 861 та мис тангалар топилиши тадқиқотнинг қанчалар самарали кечганлигини кўрсатиб турибди. Топилган хазинадан унча узоқ бўлмаган жойда, яъни уч метр чуқурликдан 402 та мис тангалар топилган бўлиб, тангалар жуда аянчли аҳволда бўлганлиги сабабли уларни қайта тиклашда жуда кўп қийинчиликларга

дуч келинди. Шу сабабли ишлар маълум бир муддат тўхтаб қолди.

Сўнгра тақдир тақозоси ва ўша давр сиёсати юзасидан Шишкин Тошкентга қайтиб кетишга мажбур бўлади.

Кейинчалик Василий Шишкин эски ирригация зонаси бўлган Бухоронинг гарбий зоналарига тадқиқот ўташ учун мажбуран юборилади. Аслини олганимизда, бу ҳудудда энг катта ва муҳим аҳамиятга эга бўлган археологик ёдгорликлар жойлашган эди.

У, асосан, бу ҳудудда жойлашган антик давр ва ўрта асрларга оид ёдгорликларни ўрганди. Бухоро воҳасининг гарбий томонидаги деярли ҳамма ерлар қадимги даврларда тўлиқ ўзлаштирилган ерлар бўлиб, фақат кейинги даврларда Зарафшон дарёсидаги сувни юқори оқимлардаёқ тақсимланиб ишлатилиши натижасида дарёнинг қуйи оқимлари қум барханларининг остида қолиб кетди. Бу ҳудудларда археологик изланишлар олиб борган В.А.Шишкин ҳудудни учта қисмга – жанубий, ўрта ва шимолий қисмларга бўлади, аммо бу бўлинган ҳудудлар бир-бирлари билан турли сугориш тизимлари орқали боғланган эканлигини аниқланган[9].

1937 йилдан эса бевосита В.А.Шишкин томинидан Варахшани комплекс ўрганиш бошланди. Дастлаб Шишкин Варахшадаги хоналарнинг шаклига ва уларнинг шарқдан қанча баландликда жойлашганлигига эътибор қаратади. Бу ерда қазилган ишларини олиб бориш истиқболли эканлигини Шишкин тушунади ва биринчи қазилган ишларини олиб бориш учун қулай ҳудудни танлайди. Варахшадаги хоналарнинг биридаги қазилган ишлари давомида аниқланишича, безак парчаларидан ва турли хилдаги шакли чирой бағишлайдиган безаклар билан хона деворлари сувалган эди. Бу илк ўрта асрлар даври услубига мансуб эканлиги аниқланган. Бу тадқиқот ишларининг натижалари 1940 йилда эълон қилинди[10].

Аммо, ўтган асрнинг 40 йилларига келиб иккинчи жаҳон уруши туфайли мамлакатимизда археологик тадқиқотлар вақтинча тўхтади. 1944 йилда эса В.А.Шишкин ва В. А. Нилсенлар Бухоро вилоятининг Ғиждувон ва Вобкент туманларида археологик тадқиқотлар олиб бордилар.

Иккинчи жаҳон уруши тугаганидан сўнг, В. А. Шишкин ўзининг жадал археологик фаолиятини давом эттирди. В.А.Шишкин бошчилигида Бухоро воҳасидаги археологик изланишлар воҳанинг Варахша массивига кўчди. Бу ерда Шишкин томонидан илк ўрта асрларга оид бухорхудотларнинг саройи очиб ўрганилди. Илк ўрта асрларга оид бундай маҳобатли сарой Марказий Осиёнинг бирон-бир ерида ҳозирги пайтга қадар ҳам топиб ўрганилмаган. Варахша атрофларида ҳам бир қанча унчалик йирик бўлмаган манзилгоҳларнинг кўплиги аниқланиб, уларнинг

анчагина қисмида қазилмалар олиб борилди ва бу воҳанинг антик, илк ўрта асрларга оид ўзига хос маданияти шаклланиши аниқланди.

Шишкиннинг Варахшадаги тадқиқот ишлари 1947 йилда яна қайта бошланади ва бу тадқиқотлари 6 йил узликсиз давом этади[11].

1947 - 1953 йиллардаги изланишлар Варахшадаги бухорхудотлар қасрини ўрганишдан бошланди.

Қаср девор билан ўралган бўлиб, девор гиштлари 38x25x9 см ҳажмга эга. Қасрнинг энг катта хонаси “шарқий зал”нинг кенглиги 11м, узунлиги 15 м ни ташкил этган. Бу залнинг фақат жанубий девори сақланган. Деворда 1 кенгликда кириш учун эшик жойи қолдирилган. Жанубий девордан 43 см ли диаметрга эга ўсимликсимон нақшлар топилди. Қасрнинг иккинчи катта зали “Кизил зал” дейилиб, у 7,85x12 м катталиқка эга. Бу залнинг барча деворлари сақлаб қолинган.

Тадқиқотлар натижасида шу нарса аниқланганки, Варахшадаги бу қаср VI - XI асрларда бунёд этилган. Лекин XI асрдаги қурилишлар охирига этказилмаган.

Шаҳарнинг гарбий қисмида X-XI аср уйлари топилган. Уйлар ҳунарманд, деҳқон ва майда савдогарларга тегишли бўлган. Уйнинг деворлари пахсадан қурилган. Уйлар кўп хонали бўлиб, марказий девор билан ажратилган. Ҳар бир уйда обрив (ташнау), ошхона, ўчоқ излари сақланган. Чикинди сувлар кетиши учун уйлар тагида қувурлар ётқизилган[14].

Шишкиннинг Варахшадаги қазилма ишларида Ўрта Осиёдаги машҳур археолог олимлар Л.Албаум, Н.Диканова, архитектор В.А. Нилсон ва санъатшунос тарихчи олим В.А.Мешкерис каби олимлар ҳам Варахша тадқиқоти билан шугулланган эдилар[13].

В.А.Шишкиннинг тадқиқот ишларида 1954 йилда қисқа тўхталиш содир бўлади. Кейинчалик эса катта ҳажмдаги тўпланган янги ва аниқ бўлган саналар тўпланиши натижасида Ўрта Осиё археологияси, санъат тарихи, археологик қидирув методлари ҳам ривожланди. 1963 йилда Шишкин Варахша олиб борган тадқиқотларининг натижаларини умумлаштириб “Варахша” китобини нашр эттирди. Ҳозирги кунда бу илмий асар Бухоро воҳаси археологиясининг ўрганилишида муҳим манба бўлиб келмоқда.

ХУЛОСА. Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, Шишкиннинг Бухоро шаҳар қисми ва шаҳар атрофларида олиб борган археологик тадқиқотлари кўплаб натижаларга эришди. В.А.Шишкиннинг археологик тадқиқотлари ва илмий меросини таҳлил этиш XX асрнинг 30-50 йилларида Бухоро воҳасида олиб борилган археологик ишларнинг аҳолини ўрганишга ва воҳанинг тарихини ёритишда муҳим аҳамият касб этади.

АДАБИЁТЛАР

1. ПТКЛА. год III, Ташкент. 1897-1898. стр 89-94. См. также отзки о работах Н.Ф.Ситняковского (там же, стр.135). К цитировавшейся уже нами работе Н.Ф.Ситняковского «Заметки о бухарской части долины Зеравшана» приложен ценный список арыков и насильных пунктов. Шишкин В.А. Варахша. М.1963.стр 14.
2. В книге Городище Пайкенд. К проблеме изучения средневекового города Средней Азии. Ташкент.: Идательство «Фан», 1988. Стр.4.
3. Зимин Л.А. Развалины старого Пайкенда в их современном состоянии. ПТКЛА. Год 18. Вып. 2. Ташкент.: 1914; Его же. Отчет о весенних раскопках в развалинах старого Пайкенда. ПТКЛА. Год 19. Вып. 2. Ташкент.: 1915.
4. Якубовский А.Ю. Краткий полевой отчет о работах Зарафшанской археологической экспедиции Эрмитажа и ИИМК в 1939 г. – ТОВЭ. Т. II. Л.: 1940.
5. Шишкин В.А. Археологические работ. 1937 года в западной части Бухарского оазиса. Тошкент. 1940
6. Шишкин. В.А. Варахша. М.1963. С. 16.
7. Шишкин. В.А. Раскопки в мечети Магаки-аттари в Бухаре. «Труды ИИА АН УзССР». Выпуск 7. Ташкент 1955. Стр.29-60
8. Шишкин. В.А. Раскопки в мечети Магаки-аттари в Бухаре. «Труды ИИА АН УзССР». Выпуск 7. Ташкент 1955. С.29
9. Шишкин В.А. Археологические работы 1937 года в западной части Бухарского оазиса. Ташкент.: 1940.С.5.
10. Шишкин В.А. Археологические работы 1937 года в западной части Бухарского оазиса. Ташкент.: 1940.
11. Шишкин В.А. Археологические работы 1947г. на городище Варахша. «ИАНУзССР»,1948.№5. стр.62-70.
12. Шишкин В.А. Некоторые итоги археологических работ на городище Варахша (1947-1953 гг.) Труды Института истории и археологии Ташкент, Изд-во АН УзССР. 1956.
13. Шишкин В.А. Варахша.М.,1963. стр.17.